

Bevægelsens og dansens poetik -

En æstetisk oplevelsesanalyse af fire moderne dansebilleder: Cunningham (*Points in Space*), Kit Johnson (*Stigma*), Priscilla Rasmussen (*My Mothers hand*), Poppin (hip hop)

Lis Engel

Seniorforsker v/Danmarks Humanistiske Forskningscenter
Tlf.: +45 35 32 3920, e-mail: le@humanities.dk
www.humanities.dk

“...I begyndelsen var bevægelse...”

Alle sanselige oplevelser udspringer af mønstre af erfaringer og erindringer relateret til fornemmelser, stemninger, følelser som ikke kan kontrolleres eller forklares med den semantiske forståelse af ordene, men som kommer til udtryk i nonverbale formsprog (Lorenzer 1984, 23). At udforske bevægelsens og dansen er at udforske vores primære nonverbale formsprog. Bevægelsens og dansens poetik kan defineres som studiet af sammenhænge mellem sanselige praksisformer, energi, oplevelse, udtryk, stil og betydninger. Poetikken forsøger at beskæftige sig med det i en sanselig praksis eller værk, som kan bevæge os og åbne vores sensitivitet og forestillingsverden. Poetikken undersøger både den kreative skabelsesproces af kunstværket og det kreative møde med kunstværket og åbner på den måde vores forståelse af sanselige praksisformer.

“...børn lever I en sanselig verden..... Vi lærer verden at kende intuitivt gennem bevægelse, nøjagtigt som vi gjorde det som børn med basis I vores tactile – kinæstetiske erfaringer... En sådan viden er en måde – eller måske snarere en stil at erkende verden med...” Sheets_Johnstone 1999, p 16, p 270

Den æstetiske oplevelse

Dorte Jørgensen skriver i *Skønhedens metamorfose* (2001) om kunstteoriens og skønhedsmetafysikkens forankring i de to modsatrettede principper: det apollinske, repræsenteret af arkitektur_skulptur_maleri og det dionysiske i dansen-musikken og poesien. Dansen har sine rødder i ældgammel viden om den æstetiske oplevelses mulighed for at forvandle mennesker og virkelighed. Min allerførste danseoplevelse som publikum var en sådan fuldstændig gennemstrømning og transcendens fra første til sidste lydbillede i musicalen *West Side Story*.¹ Og det blev begyndelsen på min livslange udforskning af bevægelsens betydning æstetisk og eksistentielt både i praksis og i teori. Det moderne kropsfænomenologiske teori (Merleau-Ponty; Sheets-Johnstone; Fuglsang 1998; Fuglsang 1999; Kirkeby 1998) har en afgørende rolle for forskning i oplevelsens fænomenologi og konsekvenser heraf for beskrivelse og forståelse af menneskets handlinger og eksistens. det handler i høj grad om kroppen som medskaber af vores oplevelse, sprog og virkelighed. Kirkebys begreb kropstanke er et forsøg på at finde et sprog, der kan beskrive en oplevet virkelighed, hvor krop-tanke-verden er indfoldede i og medskabere af hinanden. Kroppen er på en gang modtager og medskaber af værenstilstande, processer og oplevelse af selv og verden: dynamiske og relationelle kvaliteter af virkelighed_fantasi_det imaginære, liv_død, lys_mørke, glæde_smerter, frihed_bundethed – et kvalitativt kontinuum af det personlige, kulturelle og spirituelle spændt ud mellem det hverdagsagtige, almindelige og det poetiske og

---

¹West Side Story, musical koreograferet af Jerome Robbins med libretto af A. Laurents og musik af Bernstein. Den havde premiere i New York 26. sept 1957. Den kom til København i 1962

det imaginære og usædvanlige: sansningens intensitet og mulighed for forvandling mødes i kroppens bevægelse ind i værensprocesser/tilstande af flow, intuition, kreativitet, drøm, dagdrøm, ekstase, trance, mystiske, religiøse oplevelsestilstande (Engel 2001; Adams 1999) og disse mange oplevelseskvaliteter kommer til udtryk igennem hverdagens og kunstens forskellige (form)sprog (Prus og Dawson 1996) .

Bevægelse er menneskers basale grundvilkår og udgangspunktet for al erfaring, kommunikation og forståelse af verden. Bevægelse forbinder os med verden, på en gang sansning, oplevelse, tanke, handling og udtryk og indgår altid aktivt som medskaber af *form, energi og relation* i æstetisk og intersubjektiv kommunikation såvel funktionelt som ekspressivt. (Gallese 2001, s. 45). Mit udgangspunkt for analyse og fortolkning af dansens og bevægelsens betydninger er et sådant helhedssyn på krop og verden. Det centrale begreb bliver det kropsliggjorte nærvær, som er der, hvor mødet af krop-tanke-verden virkeliggøres og erkendes (Merleau-Ponty 1994; Kirkeby 1998; Sheats-Johnstone 1999) og hvor adskillelse af sansning, oplevelse og begreb ikke er hensigtsmæssig (Turvey & Shaw 1999). Vore bevægelser er udtryk for relation til øjeblikket og for eksistentielle erfaringer, som personlighedens og kulturens dynamiske spor af måder at være menneske på forankret både i erindring, nutid og fantasi. Menneskets ydre og indre bevægelser udspringer både af kroppens basale bevægelses mønstre og af kulturens og individets kropsliggjorte oplevelser og fortolkninger af de bevægelser, værdier, normer den enkelte og kulturene er modtagere og medskabere af (Wolf 1990; Kreitman 1999). Disse kroppens iboende evner til *via form, energi og dynamik* at sanse og udtrykke stemthed, relationer og betydninger er en medskabende del af ethvert øjeblik og af den enkeltes og kunstens og kulturens identitets-og forandringsprocesser. Menneskets bevægelse udtrykker på en gang både den enkeltes subjektive oplevelse og er samtidig medskaber af den kulturelle symbolske produktion (Lorenzer 1988, s. 23- 49). Kroppen og bevægelsens teknikker er både medie og materiale og forbinder det subjektive og objektive i et levende dynamisk udtryk, som forankrer det kollektive i det subjektive og omvendt. Menneskets kunstneriske udtryksformer er forankret i kropsliggjorte formsprog (Lakoff and Johnson 1999; Hausman1991) der giver objektiv form til det subjektivt sansede og oplevede. Disse kropsliggjorte formsprog indgår aktivt i alle menneskelige aktiviteter og udtryksformer uanset om man er bevidst om det eller ej, og uanset hvad genstandsfeltet er, men i dans og performance kunst udforskes disse sammenhænge med udgangspunkt i eksperimenteren med krops-og bevægelsesdynamikker. De kropslige teknikker strækker sig fra hverdagens personlige og kulturelle teknikker til særlige kropsteknikker som sportens mange discipliner og bevægelseskulturer til de kunstneriske formsprog, hvor ny dans som kunstart og performance i særlig grad udforsker bevægelsens poetik (Parviainen 1998, p 148).

Men det faktum, at kroppen på en gang både er sansning, fornemmelse, følelse, tanke og bevægelse i verden, på en gang modtager og fortolker, gør bevægelse til et unikt erfarings- og udtryksfelt i menneskers liv. Kroppen bliver på den måde både modtager og skaber af den subjektive forankring af det kollektive i kroppens og bevægelsens ontologiske og epistemologiske dimensioner (Sheats-Johnstone 1999, s. 283, s. 308). Kroppen og bevægelsen er bærer af personlighedens, kulturens og øjeblikkets dynamiske former, som danner karakteristiske mønstre, som hele tiden ændrer sig . Nogle mønstre er arketyper og genfindes i alle kulturer og til alle tider, men betydninger og anvendelser af disse arketyper bevægelser og mønstre er under stadig forandring i relation til de bevægelsesdynamiske spor af psykosociale figurationer (Elias 1976). Dansens rum kan ses som særlige laboratorier for udforskning af bevægelsen som moderne kunstart. Det især den ny dansescene, der rummer brede eksperimenter med bevægelse som kunstnerisk udtryksform og dermed særlig intensivt åbner for spørgsmål om bevægelsens kunstneriske og eksistentielle betydninger (Adams

1996).

Formålet med projektet

- at analysere og fortolke sammenhænge mellem bevægelsens og dansens æstetiske form, bevægelsesmønstre, rytmer og energimønstre og den æstetiske oplevelse i et fænomenologisk, kulturanalytisk og eksistentialpsykologisk perspektiv (Louppe 2000; Fraleigh 1987; Barba 1991).

- analysere og fortolke bevægelsens og dansens poetik som kunstneriske, metaforiske, psykodynamiske og symbolske udtryk for det moderne menneskets erfaringer, som metaforer for modernitetens kropsliggjorte bevidsthedsformer (Throop 2000).

hovedspørgsmål

Hvilke bevægelsesbilleder, kvaliteter, repertoier og dynamikker kommer til udtryk i den (post)moderne dans (Foster 1986; Lupton 1998 p 71_105; Albright 1997; Franko 1995)?

Hvilke oplevelser og betydninger skabes i den moderne dansekunst (Merleau_Ponty 1945/ 2002; Bachelard 1958/1994; Sheets_Johnstone 1999; Engel 1991 s 57_78)?

Hvilke temaer, værdier, krop_ og livsforståelser (kosmologi) spejles i den (post)moderne dans? (Schulze 1997; Bateson 2000; Parviainen 1998, 143-79)

Indsamling af data foregår som et feltarbejde i dansens laboratorier, træningssteder, koreografiske workshops, og færdige forestillinger som levende performance og i det omfang det er muligt forsøges det at arbejde med video dokumentation og/eller direkte med videodans. Med udgangspunkt i dansens fænomenologi og den dybdehermeneutiske oplevelsesanalyse (Prus 1996, 250-257; Lorenzer 1988; Engel 2001, s. 55-74) fænomenologisk bevidsthedsforskning (Zahavi 2002; Vermersch 1999) og teori om metaforer (Lakoff, and Turner 1989; Kearns 1987; Kreitman 1999) uddybes forståelsen af relationer mellem bevægelsens kvaliteter, kunstværkets form og den æstetisk oplevelse for her igennem at nå en dybere forståelse af, hvordan den moderne dans eksperimenterer med dansens udtryk og kvaliteter som kunstneriske udtryk, koreografier af det moderne menneskes bevidsthed. De erfaringer og oplevelser, som den moderne dans som æstetisk læreproces og kunstform åbner for sammenlignes med litteraturen om fænomenologiske oplevelsesniveauer og eksistentielle temaer. Den æstetiske oplevelse analyseres som udgangspunkt for en særlig erfaring og erkendelsesvej i den menneskelige oplevelse og mulige sammenhænge mellem den kunstneriske udtryksform og den æstetiske oplevelse diskuteres. (Engel 1991; Engel 2001; Murphy and White 1995; Damasio 1999; Watt 2000; Tart 1996; Csikszentmihalyi 1991; Throop 2000, Eichberg 1987; Burns and Engdahl 1996; Smith and Tart 1996; Sheets-Johnstone 1999; Wilber 2000; Watt 2000; Ramachandran and Hirstein 1999; Ramachandran 2001). Projektet berører såvel kropsteoretiske, kunstkritiske som pædagogiske og eksistentielle sammenhænge (Leder 1990; Sheets-Johnstone 1999; Langer 1953; Parviainen 1997; Janssen 1995).

Hvad er moderne dans?

Roger Copeland og Marshall Cohen diskuterer forskellige definitioner af dans som kunstart. og tager udgangspunkt i tre klassiske kunstteorier: kunsten som imitation af naturen og kulturen, kunsten som udtryk og kommunikation og kunsten som form. Aschengreen

konstaterer at ny dans er en fusion af det ekspressive over ren dans til forskellige former af dramadans. (Aschengreen 1992). Dansekunsten eksperimenterer ligesom andre kunstarter med form og betydning, karakteriseret af at kroppen og bevægelsen er skaber af øjeblikkets levende form - et nonverbalt formsprog af bevægelse, billede, rum, rytme. Kunstnerisk stil handler om mere end teknik og arbejdsmåde. Det handler også om forestillinger, følelser, holdninger, ønsker kort sagt mentale repræsentationer som danner udgangspunktet for udtrykket (Gilmore 2000, p 96). Men der er også andre årsager til en stil som fx kropsstørrelse, vægt, balance, tempo, kraft som udtrykkes i værket. (ibid p 97). Susan Foster (1986, 42-43) analyserer fire forskellige dansearter, kropsparadigmer og relationer i forbindelse med forskellige karakteristiske moderne dansebilleder og temaer. Fosters eksempler i forkortet udgave: tema- kropsparadigme - grundoplevelse/motiv.

- 1) Hay: samhørighed (communion)- kroppen som flydende celler - harmoni (accord).
- 2) Balanchine: fest (celebration) - kroppen som ideal form - oplivelse.
- 3) Graham: kommunikation - den trænedede krop som udtryk for selvet - indlevelse.
- 4) Cunningham: samarbejde - kroppen som knogler, muskler, ligamenter osv - opmærksomhed.

Om at opleve bevægelse

Bevægelsesoplevelsen er først og fremmest forankret i en helhedsoplevelse sådan som jeg beskriver det i oplevelsesanalysen i min bog *krop, psyke, verden* (Engel 2001, s. 55-74). Men fokus kan så alt efter den helhed der udfoldes falde på forskellige særlige karakteristiske bevægelsesformer og kvaliteter, som kan anskues i følgende hovedfelter: 1) *rummet* som fysisk sted og som metafor for iscenesættelsen 2) *form_ struktur* forstået som kroppens og bevægelsens dynamiske mønstre både i den enkelte krop og i samspillet imellem kroppe og rum. Herunder hører også den kvalitative bevægelsesanalyse i den klassiske Laban analyse (Laban 1971). Det handler om forskelle: del-helhed, organiske, mekaniske, symmetriske, asymmetriske mønstre, gennemløbende bevægelsesbølger, separationsteknikker fx i rygsøjlebevægelser eller i kropsdele. Det handler om forskelle i spændingsniveau, funktion-expressivitet-ideale former-økonomi, effektivitet- stil. Hver dans rummer et særligt formrepertoire af dynamiske mønstre i og imellem kroppe- rum-tid - kraft - musik: dynamiske mønstre af bevægelse og stilhed: bølger, spiraler, isolation/separation, fiksering. 3) Stemhedsbegrebet er et begreb for den overordnede "føjte fornemmelse", farve, tone, stemning af situationen/øjeblikket som helhed og det kan ofte omsættes til et billede, en metafor eller en association. 3) Rytmen (vibration) og dynamikken er auditive mønstre af energi i større og mindre strukturer og i forskellige former for relation til bevægelsen. Rytme/dynamik kommer til udtryk som mønstre af tid, kraft, volumen og giver dynamisk form til stemhedens overordnede farvetone både på oplevelses-og på udtrykssiden. 4) Endelig er der *intentionen og den modtagende opmærksomhed* - tilsammen skaber de *opmærksomhed-relation-fokus- mening- betydning*, som rummer mulige forestillinger, erfaringer, idéer, billeder, motiver, temaer, fortællinger_livsforståelse udspændt imellem grundmønstre af: at gøre modstand - at hengive sig, at skabe orden – at skabe kaos. Bevægelsens kvaliteter er altid et kontinuum udspændt mellem virkelige og imaginære polariteter: liv-død, organisk- mekanisk, kurvet- lineær_, abstraktion- figuration, enkelt_komplekst osv

En foreløbig skitse som diskussionsoplæg i relation til udvalgte videoklip fra de fire danse eksempler

stilart/ koreograf	motiv betydninger	rum - virkeligheder metaforer - billede -	krop- bevægelse stil -
Cunningham	at møde nuet åbent møde af kroppe- rum-lyde-farver at skabe øjeblikkets møde åbent	rumskib fremtidsmenneske	stileret- perfekt- balletkrop leg med bevægelsesmønstr e komposition moderne dansekunst
Poppin	at møde nuet nærværende og åbent for leg at eksperimentere med kroppen som kreativt udtryk for personligheden i kulturen kropslig dialog	gademiljø	decentrering af krop-kropsdele høj teknisk specialisering leg med kroppens mønstre - hip hop ungdomskultur
Kit Johnson	indre rejse bevægelsen som magisk forvandling til at indleve i elementer og andre væsener	magisk univers	kroppen som bevidsthed kroppen som magi nuanceret expressiv og fysisk artikulation forvandlernde energi indføling i elementer andre væsener
Camilla Rasmussen	udforskning af menneskets psykologiske og sociale virkelighed	et slot - fornem civilisation det moderne menneske	elegance, den ideelle krop, perfektion moderne dans/ballet dansedrama

Forskellige bevægelsesmåder (stilarter) åbner for forskellige former for dialog mellem krop_ bevidsthed – rum, visuelle og kinæstetiske billeder/fortællinger om menneskets møde og relationer til selv og verden. Kroppen og bevægelsesstilen åbner og skaber tilstande/processer af måder at være nærværende på, af opmærksomhed, dansen som fysiske kropsliggjorte billeder/nonverbale fortællinger af stemthed, rytme/dynamik, fokus åbner ind i oplevelsestilstande af transparens, gennemstrømning, følelstone, involvering, intensitet som abstrakte dynamiske landskaber af bevægelse, lys, lyd eller som psykologiske, symbolske billedfortællinger som kan bygges op med vidt forskellige fornemmelser af linearitet eller fragment.

Krop(stanken) skaber og realiserer også altid særlige måder at virkeliggøre mødet med nuet på og skaber dermed en særlig relation til rum- tid, ligesom kroppen og bevægelsens mønstre åbner for relationer til erindringen- fremtiden og til NU-tid.

Nijinskij _ kropsoplevelse

“Jeg er Gud i min egen krop. Alle har denne følelse, men ingen gør brug af den. Jeg gør brug af den.” Citatet stammer fra Neymeier balletten på Det kgl teater. Nijinskij katalog 2001/2002

Foreløbig litteratur

- Aschengreen, Erik (1992): *Balletbogen: 1-2*, Kbh.: Gyldendal.
- Adams, Laurie Schneider (1996): *The Methodologies of Art*. New York: Westview press.
- Barba, E. and N. Savarese (1991): *A dictionary of theatre anthropology: The secret art of the performer*. London, New York: Routledge.
- Crossley, Nick (1995): ‘Merleau-Ponty, the Elusive Body and carnal Sociology.’ *Body & Society* 1(1), s. 43-63.
- Csordas Thomas J. (1994): *Embodiment and experience. The existential ground of culture and self*. (Cambridge: University Press).
- Damasio, Antonio (1999): *The Feeling of What happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness* (New York: Harcourt Brace)
- Dillon, Michael (2000): Poststructuralism, Complexity and Poetics. *Theory, Culture & Society*. Vol. 17 (5) 1:26.
- Eichberg, Henning (1987): *Dansens energi*, Centring. Gerlev: Idrætsforsk.
- Eichberg, Henning (1998): *Toward A New Paradigm. Body Culture as Paradigm. Body Cultures. Essays on sport, space and identity*. Ed : John Bale and Chris Philo. London/ New York: Routledge.
- Fraleigh, Sondra Horton (1987): *Dance and the lived body*. London: University of Pittsburg Press
- Franklin, Sarah (1996): ‘Postmodern Body Techniques:Some Anthropological Considerations on natural and Postnatural Bodies’. *Journal of Sport & Exercise psychology*, 18, s. 96-106.
- Filmer, Paul (1999): ‘Embodiment and Civility in Early Modernity: Aspects of relations between Dance, the Body and Sociocultural Change.’ *Body and Society*, 5(1) s.1-16.
- Fuglsang, Martin og Alexander Carnera Ljungstrøm (1999): *Det nøgne liv / en poetik for det sociale*. Frederiksberg : Samfundslitteratur.
- Fuglsang, Martin (1998): *At være på grænsen: en moderne fænomenologisk bevægelse*. Kbh.: Nyt fra Samfundsvidenskaberne.
- Hausman, Carl R. (1991): *Metaphor and art: interactionism and reference in the verbal and*

- nonverbal arts*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Janssen, Claes (1995): *Den guddommelige latter. Indføring i den eksistentielle psykologi*. På dansk ved Finn Abrahamowitz. Fremad
- Kearns, Michael (1987): Metaphors of the mind in fiction and psychology.
- Kirkeby, Ole Fogh (1998): *Begivenhed og krops-tanke: en fænomenologisk-hermeneutisk analyse*. København: Handelshøjskolen Forlag.
- Kirkeby, Ole Fogh (1997): 'Event and Body-Mind. An Outline of a post-postmodern Approach to phenomenology', *Cybernetics & Human Knowing*, 4 (3), s. 1-33.
- Kreitman, Norman (1999): The roots of metaphor: a multidisciplinary study in aesthetics. Aldershot: Ashgate.
- Laban, Rudolf (1971): *The mastery of movement*. (London: MacDonald & Evans)
- Lachmann, R. (2000): *Susanne K. Langer. Die lebendige Form menschlichen Fühlens und Verstehens*. München: Fink.
- Lakoff, George and Mark Turner (1989): *More than cool reason: a field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
- Lakoff, George and Johnson, Mark (1999): *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, George og Johnson, Mark (2002): *Hverdagens metaforer*; på dansk ved Ulrik Hvilshøj og Hanne Salomonsen. Kbh.: Hans Reitzel.
- Langer, Susanne K (1953): *Feeling and form*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Lincoln, Kirstein (1970): *Movement and metaphor: four centuries of ballet*. New York; Washington: Praeger.
- Lorenzer, Alfred (1986): 'Tiefenhermeneutische Kulturanalyse', i *Kultur-analysen*. (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch).
- Lorenzer, Alfred (1993/1986): 'Das Ende einer Illusion. Von der Ereignisdiagnose zur Erlebnisanalyse', s. 199-215, i *Intimität und Soziales Leid. Archäologie der psychoanalyse* (Frankfurt am Main: Fischer Wissenschaft).
- Loupe, Laurence (2000): Poétique de la danse contemporaine. Alès: Contredanse.
- Mauss, Marcel (1973): 'Body Techniques', *Economy and Society*, 2, s. 70-88.
- Merleau-Ponty, Maurice (1945): *Phénoménologie de la perception*. (Paris: Gallimard).
- Murphy, Michael and Rhea A. White (1995): *In the Zone. Transcendent Experience in Sports*. (New York: Penguin. Arkana).
- Parviainen, Jaana (1998): *Bodies Moving and Moved*. Vammala: Tampere University Press.
- Polhemus (1993): 'Dance, gender and Culture', s. 3-16 in *Dance, gender and culture*, red. Helen Thomas. (London: Macmillan Press LTD).
- Prus, Robert (1996): *Symbolic interaction and ethnographic research: intersubjectivity and the study of human lived experience*. New York: State University of New York Press.
- Prus and Dawson (1996): 'Obdurate reality and Intersubjective Other. The Problems of representation and the privilege of presence', s. 245-257 in Robert Prus: *Symbolic interaction and ethnographic research: intersubjectivity and the study of human lived experience*. New York: State University of New York Press.
- Ramachandran, V. S. and William Hirstein (1999): The Science of Art. *Journal of Consciousness Studies*, 6, nr. 6-7, s. 15-51.
- Ramachandran, V. S. (2001): Sharpening Up 'The Science of Art'. An interview with Anthony Freeman. *Journal of Consciousness Studies*, 8, no 1, s. 9-29.
- Sheets-Johnstone, Maxine (1998): 'Consciousness: A Natural History' *Journal of Consciousness Studies*, 5 (3), s. 260-94.
- Sheets-Johnstone, Maxine (1998): *The primacy of Movement. Advances in Consciousness Research*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Spradley, James P. (1979): *The ethnographic Interview* (Orlando, Florida: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers. HBJ).
- Throop, C. Jason (2000): 'Shifting from a constructivist to an experiential approach to the anthropology of self and emotion. An investigation 'within and beyond the boundaries of culture', *Journal of Consciousness Studies*, 7, nr. 3, s. 27-52
- Turner, Bryan S. (1991): 'Recent developments in the Theory of the Body' in *The Body: Social Process and Cultural Theory*, red. M. Featherstone, M. Hepworth and B.S. Turner (London: Sage).
- Watt, Douglas F. (2000): 'Emotion and Consciousness: Part II. A Review of Antonio Damasio's 'The Feeling Of What Happens: Body and emotion in the making of Consciousness'', *Journal of Consciousness Studies*, 7, nr. 3, s. 72-84.
- Wilber, Ken (2000) Waves: Streams, States and Self: Further Considerations for an Integral Theory of Consciousness. *Journal of consciousness Studies*, 7, no 11-12,145-76

